

МІСЦЕ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА В РЯДУ ПЕРЕКЛАДНИХ ПАТЕРИКІВ, ВІДОМИХ НА РУСІ

Ноємі Кукор

Досі літературознавство не приділяло достатньої уваги патерикам, хоча вони були одним з найпопулярніших жанрів середньовічної візантійської і давньоруської літератури.

На ранньому етапі формування Київської держави література виконувала особливо значну роль: вона служила об'єднанню племен, вона була «хранительницею історії». Цю ж роль виконували і патерики, які В. Кусков називає особливим різновидом агіографічної літератури.¹ У патериках подавався не весь життєпис ченця, а тільки найважливіші, з точки зору його святості, подвиги і події.

У візантійській літературі патериками називалися такі збірники, які склалися з коротких повчальних розповідей про ченців якоїсь місцевості або відомого монастиря.

Перекладні патерики з'явилися на Русі вже на ранньому етапі виникнення давньоруської літератури. Рано стали відомими перекладені з грецької мови Єгипетський, Єрусалимський, Синайський і Скитський патерики, трохи пізніше з'явився в літературі Римський патерик.

На основі перекладних патериків у XIII столітті виник перший оригінальний давньоруський твір цього жанру – Києво-Печерський патерик (далі – КПП), який становить собою збірник розповідей про Києво-Печерський монастир та його подвижників. Хоч в КПП відбиваються традиції перекладних патериків, його, все-таки, безумовно можна назвати оригінальним твором.

КПП відрізняється від перекладних патериків як за своїм літературним характером, так і зв'язком з реальним побутом і дійсністю XI–XIII століть, а також історією свого виникнення.

Я спробую стисло представити відомі на Русі, під час виникнення КПП, перекладні збірники патерикових розповідей, вказати на їх

---

¹ В.В. Кусков: История древнерусской литературы. М., 1989.

спільні сторони і показати як КПП, незважаючи на свої відмінності, органічно входить в ряд візантійських та інших, відомих в той час, патерикових збірників.

Єрусалимський патерик прийнято вважати найдревнішим твором цього жанру. Це перекладений з грецької мови збірник патерикових розповідей. Основну частину збірника займає розділ «Вислови батьків» (Αλοφθεύματα), що виникли в середовищі єгипетського чернецтва в IV–V століттях. Розповіді Єрусалимського патерика являють собою невеликі оповідання про ченців і монастирі Єгипту або короткі вислови. Невеликі оповідання та вислови Патерика до VI століття оформились в два види збірників: систематичний і алфавітно-анонімний.

Азбучно-Єрусалимським патериком прийнято називати старослов'янський переклад алфавітно-анонімного збірника «Вислови святих старців» в тому вигляді, в якому вони склалися до IX століття. Майже в повному об'ємі Єрусалимський патерик відомий в давньоруській рукописній традиції.

Єрусалимський патерик перекладений на початку X століття в Болгарії у колі безпосередніх учнів Кирила і Мефодія, а з XI віку набув поширення в давньоруській культурі. Єрусалимський патерик є одним з джерел Ізборника 1076 р. і збірником патерикових розповідей, що увійшли до складу Пролога. У середині XVI століття Єрусалимський патерик був внесений у Великі Четьї-Мінеї митрополита Макарія від 31 грудня.

Інший патерик, який був широко відомий на Русі це – Синайський патерик, також перекладений з грецької мови збірник патерикових розповідей. Велику його частину складає, створений на початку VII століття, «Луг духовний» Іоанна Мосха. Цей збірник почали називати Синайським патериком тільки з XIV–XV століть, адже значна частина розповідей «Лугу духовного» присвячена подвижникам синайських і палестинських монастирів.

У свій час автор збірника Іоанн Мосх відвідав Єгипет, Сірію, грецькі острови. Він збирав «квіти», тобто розповіді про аскетичні подвиги; з цим пов'язана і назва твору Λεῖμων: луг, квітник. Автор наводить приклади християнського життя не тільки з чернечого середовища, а і з світського; його «герої» – люди різного соціального походження і положення.

Більшість дослідників, на основі лексичного аналізу збірника, вважає, що Синайський патерик був перекладений в Болгарії на початку X століття. Однак, виходячи також з лексики, Т.А. Іванова вважає, що Патерик переклав слов'янський просвітитель Мефодій в IX столітті.

На поширеність Синайського патерика в давньоруській культурі в XI–XII століттях вказують два факти: древній список пам'ятника створений на Русі, а крім того, в оповіданнях КПП, можна спостерігати сюжетні й тематичні паралелі до розповідей з Синайського патерика. Наприклад, в КПП викладається конкретний епізод з Синайського патерика: «Згадай також і того вельможу, який звелів виковати хрест з чистого золота. Один юнак, з благочесті додав трохи і свого золота, і за це став спадкоємцем його імені» (508–510).² Тут мається на увазі 281-е слово Синайського патерика: юнак – підмайстер у майстра золотих справ робить на замовлення вельможі хрест для церкви. Він додає і небагато власного золота з благочесті, але приховує це, а коли вельможа дізнається про це, то робить юнака своїм спадкоємцем.

Про однаково спільні моменти в КПП і у Синайському патерику можна навести ще один приклад. У Слові 22 КПП пишеться так: «І якби було і так, та не було б і старця, про що сказано в Патерику, який молився Богу, щоб прийшли до нього розбійники і взяли б у нього все. І почув його Бог, і віддав старець розбійникам все, що у нього було». Тут мається на увазі 294-е слово Синайського патерика. Зазначимо також, що Синайський патерик, як і інші патерики був джерелом 2-ої редакції Пролога.

Наступний відомий на Русі патерик – це Скитський патерик. Він також є перекладеним з грецької мови збірником патерикових розповідей. Вже з 1930-х років розповсюдилася наукова думка, що Скитський патерик було перекладено раніше від всіх інших патериків, і, можливе, самим Мефодієм в 80-х роках IX століття. Місцем перекладу називають Моравію або Паннонію. Для доказу цієї гіпотези роблять лінгвістичний аналіз і зіставляють Скитський патерик з вказаним в житті Мефодія перекладом «отечьскыя книги». Скитський

---

² Тут і далі всі цитати наводяться за наступним виданням Патерика: Киево-Печерский патерик. In: Памятники литературы Древней Руси. XII век. М., 1980. У дужках вказується тільки сторінка (переклад автора статті).

патерик відомий в давньоруській культурі з XI століття.

У КПП наводять вислови з Скитського патерика. Укладачі КПП – цитуючи ці вислови – два рази їх джерелом називають «отечьник», тобто патерик. Це відповідає назві Скитського патерика в списках – «патерик». У КПП в Слові 14 в Посланні єпископа володимирського Симона до Полікарпа є така вказівка: «як про це в «Отечнике» написано». І далі іде конкретний епізод з Скитського патерика у викладі Симона: «Ибо дано было увидеть одному старцу, хулящих брашно мотыла ядущих, а хвалящих – мед ядущи...» (477–478).

Звичайно, Скитський патерик був одним з джерел Ізборника 1076 р. і Пролога. У російському перекладі Скитський патерик називається також древнім патериком, викладеним по розділам.

Читаючи візантійські та інші перекладні патерики, можна відразу ж звернути увагу на те, що вони складаються з розділів і містять у собі велику кількість висловів. КПП – у своєму конкретному значенні не патерик – адже цей збірник відрізняється і історією свого виникнення (в його основу лягла переписка), в ньому немає сухих висловів, але є багато цікавих історій; збірник складається не з розділів, а з «Слів», які помітно довші, ніж в інших патериках. Єдина частина КПП, яка більше всіх схожа на структуру перекладних патериків, це Слово 12 «Про перших святих і блаженних черноризців печерських». Тут кожному ченцеві присвячений окремий абзац. Це слово є витвором єпископа Симона. Така структура може вказувати на те, що Симон знав перекладні патерики та їх композицію. Близькість КПП до реального життя багато в чому нагадує деякі епізоди Синайського патерика, де автор також приводить приклади із інших областей суспільства, а не тільки з чернечого життя.

У КПП є багато вказівок і на християнських подвижників перших віків. Про цих подвижників з далеких країв на Русі могли дізнатися з перекладних патериків. У КПП, наприклад, в розділі «Оповідь про те чому монастир був прозваний Печерським» пишеться, що наступне в зв'язку з преподобним Антонієм Печерським : «І пройшла про нього слава як і про Великого Антонія, і почали приходити до нього просячи його благословення» (436). Тут мається на увазі Антоній Великий, відлюдник III–IV століть з Єгипту, фундатор відлюдницького чернечого життя.

Можна навести і інший приклад з «Слова про перенесення мощей святого преподобного батька нашого Феодосія Печерського» (Слово 9), де пишеться про Феодосія Печерського, засновника Києво-Печерського монастиря: «Ти сам слідував святих батьків вченню, і вдачі, і стриманості, і божественному їх молитві предстоянію, більш же усього наслідував Великому Феодосію, звичаєм і житієм, уподібнившись житію його і слідуючи його звичкам...» (449). Тут уже мається на увазі Феодосій Великий, християнський подвижник V–VI віків, фундатор чернечих скитів у Палестині.

У КПП є декілька безпосередніх вказівок на перекладні патерики, на спільні з ними місця. Наприклад, в «Слові про святих преподобних отців наших Феодора і Василя» (Слово 33) згадується Іоанн Ліствичник, синайський подвижник VII століття, автор «Ліствиці» (твору про 30-ть рівнів духовного сходження до досконалості). КПП згадує його вислови в такому контексті: «Як Ліствичник говорить: Люблячий збирати маєток готовий за голку до смерті змагатися, а той, хто не любить багатства, господа возлюбит і заповіді його збереже» (571–573). Вислів Іоанна Ліствичника згадується і ще в одному місці: «Ось що пише блаженний Іоанн в своїй Ліствиці: Іудей радіє суботі, щоб згідно із законом відсвяткувати її їжею» (Слово 20).

Ще один приклад: в цьому ж слові є згадка про Еваґрія, учня Григорія Богослова, церковного діяча кінця IV – початку V століття, автора ряду творів про чернецтво, в тому числі і Римського патерика, який був широко відомий на Русі. Ось як згадуються в КПП слова Еваґрія: «Чернець якщо согрешить не має свята на землі» (507).

Симон радить Полікарпу: «Наслідууй святим батькам...» (507). А як же можна наслідувати святим отцям? Передусім треба знати їх життя, їх діяльність, відомі їх вислови. Таку можливість давали перекладні патерики, до цього прагнув і КПП. Вказані місця КПП непрямо свідчать про те, що під час складання першого давньоруського патерика було відомо багато і інших творів візантійської літератури, в тому числі і перекладних патериків, які знайомили давньоруських читачів з подвижниками інших країн та народів, інших епох.

ЛИТЕРАТУРА

Древний патерик изложеный по главам. М., 1991.

Киево-Печерский патерик. In: Памятники литературы Древней Руси. XII век. М., 1980.

Кусков, В.В.: История древнерусской литературы. М., 1989.

Николова, С.: Патеричните разкази в българската средновековна литература. София, 1980.

Синайский патерик. (Изд. подг. Гольщенко В.С., Дубровина В.Ф.) М., 1967.

Словарь книжников и книжности Древней Руси. XI – первая половина XIV в., Л., 1987.